

Idealen in praktijk

Soms wordt wel gesuggereerd dat het werken aan een niet-hebzuchtige samenleving iets vrij nieuws is. Toch zijn er al eeuwen lang economische experimenten gedaan, met als doel te kijken hoe in het klein zo'n samenleving zou kunnen werken. In tegenstelling tot wat soms beweerd wordt of werd, maakt zo'n geschiedenis het niet voor de hand liggender om experimenten te beginnen. Want ook al zou er nooit iets geprobeerd zijn op dat gebied, dan volgt er niet dat het nooit kan lukken, zo'n ideale samenleving! Maar er zijn veel experimenten geweest, en die zijn vrijwel alle mislukt. Is dat geen teken aan de wand? In dit stukje zal ik extreem beknopt iets zeggen over enkele experimenten. Een volledig overzicht van alle experimenten bestaat bij mijn weten niet (als het al zou kunnen bestaan).

Vijandige omgeving

Om maar meteen een optimistisch geluid te laten horen: zo goed als alle experimenten die anti-hebzucht en pro samenwerken en elkaar helpen waren, en die ik ken, zijn voor minstens een belangrijk deel om zeep geholpen door mensen die wel aan hebzucht deden. Wie weet wat voor moois er nu zou bestaan als de 'liberale' economie werkelijk liberaal zou zijn, en ieder die een andere economie wil haar of zijn deel van de aarde zou laten!

Onder aan een paar leestips - nu enkele illustratieve opmerkingen.

Een groep experimenten die ik redelijk ken omdat ik er ooit een paper over heb geschreven, zijn de zogenoemde 'utopisch socialistische' experimenten in Engeland en Amerika, in de eerste helft van de negentiende eeuw. Eigenlijk waren ze lang niet alle socialistisch, sommige waren meer kapitalistisch-met-een-menselijk gezicht. Dat laat ik nu even zitten. Waar het me om gaat is dat er in het Engeland in die tijd een keihard kapitalisme heerste (dat heerst daar nu nog, alleen is de meeste voor dat kapitalisme noodzakelijke ellende naar elders geëxporteerd). De meeste 'arbeiders' waren kinderen en vrouwen, en honderd-urige werkweken waren niet ongewoon - met leasekrot in plaats van leasebak. Mensen werden aan machines geketend, met de zweep doodgeslagen, kregen miskramen door te hard werk, gingen dood van de honger. Bijna alles wat je zou kunnen bedenken aan ellende gebeurde daar. 'Vrije arbeiders' hadden het dikwijls zelfs slechter dan veel slaven in Amerika (die ook wel niet zelden om niets vermoord werden). Land bezetten om zelf je economie te beginnen was er niet bij, staken ook nog niet. Als je opriep om dingen niet te pikken werd je ontslagen. Geen werk betekende dat jij en eventueel je gezin dood ging. Een keiharde omgeving waaruit de meeste mensen bijzonder moeilijk konden ontsnappen, laat staan hun eigen economie konden opzetten. Een totalitaire samenleving dus, dat 'vrije markt kapitalisme'.

Er waren gelukkig enkele mensen met geld die dingen anders wilden doen. De bekendste: Robert Owen (fabriekseigenaar). Met hun geld kochten Owen en anderen enkele malen oude boerderijen en zochten mensen om daar in het klein een "new moral world" te beginnen. Na verloop van tijd probeerden meer en meer mensen dergelijke sociale, economische experimenten van de grond te krijgen. Dit gebeurde niet alleen in Engeland, maar ook in Frankrijk

en later in Amerika. Dit wordt wel de eerste golf van socialisme, ook wel utopisch socialisme genoemd. Namen in dit verband: Fourier en Saint Simon, mensen die velen inspireerden tot het opzetten van 'radicaal-sociale' experimenten. Het was een open tijd, waarin duizend bloemen bloeiden. Tenminste zo komt het mij over als ik afga op wat ik er over gelezen heb. Er was in die tijd bijvoorbeeld nog geen afbakening van woorden als "socialisme", "communisme" en "anarchisme". Alles liep een beetje door elkaar heen. Pas aan het eind van de negentiende eeuw was er een sfeer van haat en rijd ontstaan binnen 'het socialistische kamp'. Toen kreeg je ook ruzies tussen staatsocialisten, anarchisten, radencommunisten, en wat al niet meer. In de tweede helft van die negentiende eeuw wimpelden de meeste 'linkse' mensen de strategie weg van het opzetten van socialistische of anti-hebzucht experimenten. Zulk opzetten zou maar moeizaam leiden tot een sociale samenleving dichterbij te brengen. Stakingen, demonstraties en ideeënverspreiding (via "colporteren" bijvoorbeeld) – dat was je-van-het. Het opzetten van experimenten werd onder meer als heilloos gezien, omdat er tot ongeveer 1840 veel werden opgezet, en deze ook tot veel enthousiasme leidden. Vlak daarna was het echter gedaan met de populariteit en kwamen de mensen hun huizen uit om te staken of te demonstreren.

Zoals ik al zei speelde de totalitaire kapitalistische omgeving een grote rol bij het mislukken van de experimenten. De meest voorkomende manier: moeten betalen voor land of een gebouw. Hierdoor moeten mensen die aan een experiment meedoen veel tijd in de kapitalistische economie stoppen, die ten koste ging van het eigen experiment. Zo moesten er dikwijls lange dagen gelandbouwd worden, om met onervaren mensen geld binnen te krijgen. Daardoor was er aanzienlijk minder tijd om bijvoorbeeld onderlinge conflicten op te sporen en uit te praten.

Er waren ook grovere manieren waarop de (verre) graaigrage buren roet in sociaal eten gooiden. In Frankrijk werden sommige experimenten domweg door politiemannen ontruimd en ingepikt.

In de vorige eeuw waren er meer onsubtiele manieren te vinden van het tegenwerken van sociale experimenten. Bekend voorbeeld: de Spaanse 'burger'oorlog (iedereen is toch (wereld)burger?). Daarin schoten fascistische van Franco mensen gewoon dood omdat ze fabrieken en plantages gemeenschappelijk in bezit namen. (Bij dat schieten kregen Franco c.s. trouwens ijverige hulp van Labour-Engelsen, en sociaal-democratische Franse regeringsbobo's. De Nederlandse regering was een van de eersten die Franco als regeringsbaas erkende.)

Altijd weer

Ondanks de immer aanwezige tegenwerking zijn er gelukkig toch altijd weer utopische, radicaal-sociale experimenten begonnen. Aan het einde van de negentiende eeuw was er bijvoorbeeld een initiatief waarbij anarchisten op hiërarchieloze wijze probeerden een gemeenschapje draaiende te houden door sandalen te verkopen. Ze begonnen zelfs met het ontwikkelen van leerloze sandalen, maar helaas kon het experiment niet lang genoeg overleven om deze proto-Teva's het licht te laten zien. Maar ik vind het gaaf om te lezen dat er in allerlei tijden, op allerlei plaatsen mensen op enthousiaste wijze met radikaal-vrijheidslievende, sociale projecten bezig zijn.

In de jaren '60 van de vorige eeuw trokken hippies massaal het platteland op, nadat ze teleurgesteld raakten in de overvloed aan pseudo-hippies die vooral

in drugs en zichzelf geïnteresseerd waren. Kolonies werden gesticht, maar ook daar moest men betalen om binnen het kapitalisme te mogen bestaan. Ook nu merk je dat mensen met kapitalistische opvattingen meestal weinig ruimte laten voor andersdenkenden. Een leegstaand gebouw in gebruik nemen mag alleen als je er veel poen voor betaalt, idem dito met land. Daarentegen kan je de meest gore dingen uitspoken op, of met een stuk aarde zolang je maar aan mede-graaigragen betaalt. Medezeggenschap over of ergens een snelweg komt of natuur is er vrijwel nooit, en voor zover die er is luistert ongeveer niemand. De meeste mensen denken daarbij hebzuchtig. Resultaat: ongemanierde en nauwelijks aanspreekbare lieden aan de macht. Lastige situatie dus, nog steeds. Dat zal nog wel even zo blijven. toch kunnen de kansen van slagen van radicaal-sociale experimenten aanzienlijk toenemen ten opzichte van bijvoorbeeld de experimenten van de negentiende eeuw. Daarvoor moeten we zijn bij wat experimenteerders zelf (verkeerd) deden.

Beginnen bij jezelf

Want behalve 'kapitalisten' zaten socialisten ook zichzelf vaak dwars. Ik zal enkele veel gemaakte fouten noemen. Te snel praktisch aan de slag gaan met te weinig gemeenschappelijke idealen, is het meest voorkomende euvel. "Ideology did not run deep" is een opmerking die je regelmatig kan lezen als je literatuur naslaat over de eerste sociale experimenten in Engeland en de Verenigde staten. De genoemde opmerking past dan in een verklaring van waarom een experiment ogenschijnlijk mooi begon, maar al vrij snel verviel in zaken die je eigenlijk in minder vooruitstrevend gezelschap zou verwachten. Vaak werd een experiment bedacht door een paar mensen. Deze initiatiefnemers deden soms (zoals in het geval van Robert Owen) zelf niet eens mee, maar stelden wel een groep samen. Bij dat samenstellen werd weinig tijd besteed aan kwesties als of de deelnemers wel bij elkaar pasten, en of ze wel genoeg ideologische bagage hadden om lastige situaties op een radicaal-sociale manier te lijf te gaan. Men werd in het diepe gegooid, of gooide zichzelf in het diepe, zonder eerst grondig met elkaar te praten, en zonder de eigen (ingesleten) opvattingen eens goed tegen het licht te houden. Denk nu niet dat ik denk dat de idealisten van toen dom waren (hoewel, soms wel). Soms betekende het je eigen maken van idealen namelijk dat je je persoonlijkheid moet veranderen. Ik merk zelf ook dat ik mezelf tegenkom in directe en intensieve persoonlijke kontakten. Het scheelt voor mij veel dat ik enige ideologische bagage heb, maar het is nog iets anders om die je eigen te maken, en dan ook nog in allerlei voor de omgang met anderen wel erg handige fitnesses. Als je het naleest, zie je dat er door deelnemers aan sociale experimenten fouten zijn gemaakt, zonder dat deze naderhand werden gezien. Hiermee kom ik op een tweede, misschien wel fundamentele fout.

Er werd namelijk te weinig aan evaluatie, reflectie gedaan. Daardoor kon het gebeuren dat welhaast veertig jaar lang steeds dezelfde kapitale fouten gemaakt werden, totdat iedereen moe werd van het gebrek aan resultaten en het 'utopisch socialisme' aan haar eind kwam.

Je ziet steeds opnieuw dat mensen in die utopische experimenten onderling ruzie krijgen, of dat mensen gedemotiveerd raken doordat ze weinig te zeggen hebben over wat er binnen het experiment gebeurt. Vaak is het dan zo dat overblijvers - niet altijd de meest pro-socialen (ook niet de minsten), de leefgemeenschap wel, maar het experiment niet voortzetten. Bijvoorbeeld een

groep die aanvankelijk als doel had om ongeveer alles te delen, verandert in de loop der tijd in een los geheel waarbij ieder de eigen boerderij (of wat dan ook) draait. Allerm minst asociaal, maar wel 'keurig' passend binnen de bestaande economie.

Hier houd ik het bij. Voor mij is een conclusie dat radicaal andere sociale en economische experimenten pas kans van slagen hebben als alle deelnemers veel en diep hebben nagedacht over hoe ze het experiment willen, en daar veel met elkaar over hebben gepraat.

Denken, *socializen* en doen dus!

Menno

© 2002

Literatuur

- ☆ Armytage, W.H.G. 1968: *Heavens below: utopian experiments in England 1560-1960*. London: Routledge and Kegan Paul. Geweldig compleet boek over socialistische experimenten.
- ☆ Enzensberger, Hans Magnus 1977: *De korte zomer van de anarchie: leven en dood van Buenaventura Durruti. Met een nawoord van Arthur Lehning*. Amsterdam: Van Gennep. Over hoe men in Spanje (1933-1936) probeerde een samenleving te creëren op basis van elkaar helpen. Wat er zowel intern als extern mis ging kan je hier lezen. Getuigenverslagen.
- ☆ Garnett, R.G. 1972: *Co-operation and the Owenite socialist communities in Britain 1825-45*. Manchester (UK): Manchester University Press. Staat veel in over socialistische experimenten.
- ☆ Harrison, J.F.C. 1969: *Robert Owen and the Owenites in Britain and America*. London: Routledge and Kegan Paul. Goed overzicht van vroeg socialisme in Engeland.
- ☆ Hedgepeth, William, and Stock, Dennis 1970: *The alternative: communal life in New America*. New York: MacMillan. Over hoe hippies communes opzetten na de eerste hippie-hype.
- ☆ Poldervaart, Saskia. 1993: *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid*. Amsterdam: Sara / Van Gennep. Geweldig leuk overzicht van utopisch socialisme in Frankrijk. Nadruk ligt op dat het socialisme toen, in tegenstelling tot later, volop bezig was vrouwvriendelijk te zijn of worden, en ondogmatisch was.
- ☆ Quack, H.P.G. 1977. *De socialisten: personen en stelsels*. Baarn: Het Wereldvenster. Een must voor iedereen die alles wil weten van wat er door de tijd heen door uiteenlopende mensen is bedacht en geprobeerd, en wat je "socialistisch" kunt noemen. Ondanks het oud-Nederlands en de grondigheid lekker geschreven.
- ☆ Als je kort een overzichtje wilt hebben van wat er volgens mij allemaal gebeurde en mis ging bij de eerste socialistische experimenten in Engeland en Amerika, kan ik je een paper sturen die ik een paar jaar terug aan de UvA gemaakt heb. [Deze komt online.]